

Vehrer Adél

A török viseleti darabok hatása hazánkban a hódoltság korában

Effect of Turkish Traditional Costumes on Our Country During Occupation

Összefoglalás

A magyarság öltözetét a Kárpát-medencében való letelepedés óta keleti és nyugati hatások is érték. Minden társadalomnak és történelmi kornak megvolt a divatja, ez sokszor befolyásolta a népviseletet. A hódoltság hosszú időszaka jelentős nyomot hagyott valamennyi társadalmi csoport öltözködésének alakulásában. A tanulmány mindezek írott emlékeit mutatja be, nemenként és társadalmi rétegenként rendszerezve a fellelhető forrásokat.

Kulcsszavak: kora újkor, török hódoltság korszaka, kereskedelem, magyar népművészet, magyar népviselet

Summary

Value of the Hungarian clothing have been effected by the East and West since the settlement in the Carpathian Basin. Every society and historical era had its fashion, this is often influenced the traditional costumes. The long period of occupation left a significant mark in a development of dressing among all social groups. The study

DR. VEHRER ADÉL PhD, egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar (vehreradel@gmail.com).

shows the written memories of all these the available resources are organized by gender and society.

Keywords: in early modern era, era of ottoman thralldom, commerce, Hungarian folk art, Hungarian traditional costumes

A hódoltság korában a magyar népművészetet erőteljes török hatások érték. Az ország török uralom alá kerülése a kereskedelemben is fordulópontot jelentett. A változásokat a hivatalos egykori feljegyzések bizonyítják. Az akkori viselet rekonstruálásához nélkülözhetetlenek a korabeli vámnaplók és számadáskönyvek. A megmaradt múzeumi darabok előkelő törökök ajándékaiból, hadizsákmányból, Magyarországon dolgozó török rabnők munkáiból származnak (a magyar úri házaknál török varróasszonyok dolgoztak), de többségük török hatásra készült magyar textilfajta.

A *törökös* formakincs a 16–17. században kezdett érvényesülni a Magyarországon készített hímzéseken. A legtöbb török vagy törökös hímzés a református egyházak úrasztali takarói, kehely- és kenyérborító kendői között maradt fenn. Akad olyan is köztük, amelyikbe behímézték, melyik csatában zsákmányolta a harcos, aki azután az egyháznak ajándékozta. Ezekkel a hímzésekkel a parasztság is megismerkedhetett, motívumaikat, szerkesztési módjukat utánozhatta. A felsoroltakon kívül kályhacsempéken is ábrázoltak viseletes embereket. A források tanúsítják, hogy a magyarok ebben a másfél évszázadban kedvelték meg a színes, csillogó török holmit: a selyemkaftánokat, az aranyhímzésű kendőket, nyergeket, lőtakarókat, fegyvereket, szőnyegeket és a cserépedényeket (Domanovszky, 1981:73–76; Fél–Hofer–K. Csilléry 1969:45–47).

A sokféle felszerelésen kívül a török textíliák kerültek legkorábban és legnagyobb számban a magyarok tulajdonába. Egyrészt hadi és diplomáciai érintkezés útján jutottak be hazánkba, másrészt a rendszeres kereskedelem is közvetített nyersanyagot vagy belőle készített ruhaneműt és egyéb háztartási cikkeket. A rendelkezésre álló forrásanyag alapján, a 16. század közepétől kísérhetjük nyomon azoknak a portékáknak a beáramlását, amelyek alapvetően meghatározták a viselet és az öltözködés lehetőségeit. Az árucikkek tömeges behozatalát a hódoltság idején az is megnövelte, hogy a nagy számban itt élő török polgári lakosság szükségleteit ki kellett elégíteni. A török áru beáramlása Erdélyben volt a legintenzívebb, de van számos példa arra is, hogy török kereskedők az Alföldön bonyolítottak le nagy forgalmat (Palotai, 1940; Novák, 1982).

A hódoltság idején hatalmas árumennyiség érkezett Pestre, mégpedig hajón, a Török Birodalom balkáni és ázsiai területeiről. Az 1550 és 1580 közötti időszakból ismert budai török számadáskönyvek részletesen feltárják az áruφέleségek sokaságát: nagy mennyiségű juh- és marhabőr, talpbőr és szattyán érkezett, ezenkívül különféle ruhaalapanyagok, ritkábban ruhadarabok. A török kincstári számadáskönyvek tanúsága szerint a kereskedelmi tevékenység két szintéren zajlott: egyrészt a dunai kikötő (*iszkele*) fogadta be a hajón érkező árut, másrészt a városkapukon át érkező kereskedőket

tekinthette át a vámos. Hogy a portéka külföldről vagy török belföldről érkezett-e, azt a jegyzékben ritkán tüntették fel (Novák, 1982; Fekete–Káldy-Nagy, 1962:553).

A vámnaplókban a következő textilfélék szerepelnek: damasz, atlasz, selyemszövet, selyem, gyapot, török fonál, vánkoshéj, perzsa fonál, selyemfüggöny, szőnyeg, kecskeszőr fonal és abaposztó (Palotay, 1940). A számadáskönyvek adataival kiegészítve: filc, pokróc, kebe, pamut, vászon, gyapotfonal, boszniai ruhanemű, mesin, fehér kurta köpeny, jorgan, kaba, juhasztoma, bunda és a süveg különböző típusai fordultak meg a kikötőkben. A posztóféleségek széles skáláját ismerjük: aba, bagazsia, boroszlói, csuha, csuka, dimi, igler, istamad, karazia, kisznicser, norimbergi, soberman és vereszit. A fehéreneműk, a női ruhának való vásznak, a lenfélék és a kirbasznak nevezett vásznak egy része török volt. Az egyik legkeresettebb árucikk a süveg volt, állandóan és nagy mennyiségben hozták. A forgalom a kül- és belhoni ruhanemű között 80:140 arányt mutatott, kizárólag belföldi eredetűnek csak a bőrök, prémek és lábbelik tekinthetők (Novák, 1982).

A magyar nép ekkor ismerte meg a különféle bőrfajtákat, amelyre jövevényiszavaink is utalnak: papucs, csizma, szattyán, kordován, mesin, csizmadia, dikics és csiriz. Az említett ruhafélék, anyagok nagy részét értékesítették Budán. A török belföldről többnyire dunai hajókon Budára érkező ruhanemű mennyisége több volt, mint amennyit az itteni lakosság igényelt, ezért egy része továbbment Nyugatra. Akik gyakran megfordultak a török közigazgatási székhelyen, ott vásárolták meg a szükséges, otthon be nem szerezhető cikkeket (Novák, 1982; Fekete–Káldy-Nagy, 1962:572–681).

A falvakat járó, szekerező és gyalogos közvetítő kereskedők vidékre is eljuttatták a távoli manufaktúrák és gyárak termékeit. Bosnyák és török árusoktól lehetett beszerezni például a keretezett tükröket, különféle gyöngyöket, nyakláncokat és a piperecikkeket. A városok társadalmának jellegzetes rétegét alkották a kézművesek és a kereskedők. A mezővárosi fejlődés meghatározói voltak, hiszen ők biztosították a gazdasági vérkeringést, és olyan fontos áruféleségekkel látták el a lakosságot, mint például a ruhanemű vagy a fényűzési cikkek. (Novák, 1986:105–107; Hofer–Fél, 1975:28) Kecskemét vásárai messze földön híresek voltak, mert rengetegféle külföldi portékát árusítottak a keleti országok kereskedői. A környékbeliek másutt nem juthattak hozzá a gyolcs, patyolat selyemkendőkhöz, abaposztóhoz vagy karmazsinbőrhez, kizárólag a kecskeméti vásárban, és csak török kereskedőktől tudták megvenni. A források szerint még a nagykőrösi városi tanács is itt vásárolta a törököktől a bőrárut (Balanyi, 1868:109–111).

Nemcsak keleti kereskedők foglalkoztak török áruk behozatalával a hódoltsági területen kívül eső helyekre. A régi feljegyzésekben gyakran szereplő *török áros* elnevezés nem feltétlenül a kereskedő török származására utal, hanem inkább portékájának török eredetét jelenthette. Kassán például 1587-ben említik, milyen típusú árut vásárolták a török áros Nagy Imréhtől, aki magyar ember volt. 1624-ben Paxy János nagyszombati magyar kereskedő a következő árukat hozta Komáromba: abaposztó, rácz takaró, abaköpeny, bagazsia, selyemtakaró, selyemzsinór, pamut, patyolat, szőnyeg, karmazsin, asszonyi öv, cérna, női szövet stb. Ezekről a vámlevél megjegyzi, hogy mind török áru. 1559 óta hasonló árucikkek szerepeltek a kereskedők útlevelében. A lel-

tárak azt is alátámasztják, hogy a régi magyar úri háztartásban milyen széleskörűen használták fel a török anyagokat a ruházati és a háztartási fehéreneműk között. Rimay János portai követ vásárlásainak jegyzékéből nemcsak az tűnik ki, hogy milyen török vászonfélék voltak akkoriban kaphatók Konstantinápolyban, hanem az is, hogy itthoni használatra, a magyar ember számára melyek látszottak alkalmasnak (Palotay, 1940).

Elsősorban a legdíszesebb anyagú és jellegzetes keleti szabású felsőruhát, a *kaftánt* kedvelték hazánkban. Gyakran zsákmányként vagy a hadviseléssel együtt járó rablás révén jutottak hozzá. A török–magyar együttélést és a művelődési javak kicserélődését bizonyítja, hogy a budai pasák révén ajándékként is kerültek török ruhadarabok a magyar urak kezébe. Egy Ali nevű budai pasa 1606-ban például Mátyás főhercegnek küldött egy szép aranyos kaftánt (Palotay, 1940; Takáts, 1928:518). Zrínyi Miklós, a szigetvári hős is sok és díszes mentét kapott a törököktől. Ifj. Rákóczi György fejedelemmé választásakor a szokásos beiktató ünnepélyen a pasa, a szultán levelének átadása után, kaftánokat adott az ifjú fejedelemnek. Bethlen Farkas, aki 1678-ban több erdélyi főúrral Konstantinápolyban járt követségben, elégedetlen volt a nagyvezér részéről való barátságatlan fogadtatással. Azt panasolta hazaküldött levelében, hogy nem kaptak kaftánt.

A kaftánokon kívül még másfajta, nálunk használt török ruhafélékről is van tudomásunk, a források a *török zubbonyt* és a *cselebi mentét* is említik. Ezek a ruhafélék törökös elnevezéseiket valószínűleg anyagukról nyerték, bár az is biztos, hogy a török formák, szabásmódok is átalakították a magyar öltözködést, különösen a férfiak ruháit. Az adatok szerint több volt a feldolgozatlan textilanyag behozatala hazánkba, mint a kész ruháké. Az anyagok Erdélybe és Magyarországra való eljuttatása a hódoltság idején rendszeres és virágzó kereskedelmi tevékenység volt, amit az is bizonyít, hogy Bethlen Gábor 1621-ben kiadta a *Török, Görög és Sidó Kereskedőktől behozandó Marhák limitatióját*. Ebben nagyon sok Törökországból behozott textilfélét megemlít. Az árszabás előírja, hogy milyen anyag, kinek és mennyiért adható el, valamint megszabja a textíliák árát szín és fajta szerint is (Takáts, 1928:518).

A korabeli hagyatéki leltárakból tudjuk, hogy a török ruhaanyagok nemcsak a nagyúri osztály, hanem a polgárság körében is korán elterjedtek. A rendelkezésünkre álló adatokból az is kitűnik, hogy a rendkívül drága, arannyal-ezüsttel átszőtt brokátok nem szerepeltek kereskedelmi forgalomban, de a leltárak szerint a főrangúak birtokában általánosak voltak. Valószínű, hogy az ilyen értékes portéka, mivel nem volt mindennapi keresleti cikk, csak rendelés útján került a magasabb társadalmi rétegek birtokába, vagy portai megbízottaikkal vásároltatták ezeket Konstantinápolyban (Palotay, 1940).

A ruházatkodáshoz szükséges anyagfélések többségét részben helyben, részben pedig fontosabb kereskedelmi központokban, például Pesten szerezték be a magyar mezővárosok lakói. A ruhák anyaga többnyire könnyű volt, a keleti viseleteket utánozta. Kedvelték a színes szöveteket, feketét nagyon ritkán, szinte kizárólag csak gyászban viseltek (Novák, 1982). Külföldi írók emlegetik, hogy a papok hosszú, vörös ruhában jártak. A szegényebbek viselete az úri ruházattól többnyire csak anyagában különbözött: ami a felsőbb osztálybelieknél selyemből, bársonyból és finom posztóból készült,

azt a szegények darócból, karasiából, szürposztóból, durva vászonból (ezt többnyire házilag festették, és bagazsiának nevezték) készítették (Höllrigl, 1991:357–387). A tanácsbeliek fehér ruhát, köpönyeget viseltek, amely fehér (hamuszínű) abából készült, és gombok helyett kapsok díszítették. Hozzá fekete süveget és sarkantyú nélküli csizmát illett felvenni (Balla, 1856). A köznép általában abaposztót viselt, gombok és zsinórok nélkül, helyette kapsokat használtak, hozzá a csizma és süveg járt, bár a cselédek bocskort hordtak. A jobb módúak is abából viselték a dolmányt, nadrágot és köpönyeget, hiszen az aba akkoriban általános textilféle volt. Hornyik szerint a cselédek, szolgák és mezei munkások inkább szűrt, subát és ködmönt hordtak. Az előkelő emberek kisznicér, fajlangis és karaszia kelméből viselték öltönyeiket (Hornyik, 1861).

Csányi János, Kecskemét egykori főbírája így jellemezte a korabeli öltözetet: a gazdemberek általában aba, azaz fehérposztó mentét hordtak fekete bársonyprémmel, fehér nadrággal és kerek, magas szőrösüveggel. Az alsóbb osztályú férfiak és szolgák nadrág helyett bő nadrágformára maguk által összevarrt és szőrével kifordított juhbőrt hordtak. Érdekes ruhadarab volt még a kacagány, amikor egy nagy ürüjuhbőrt a nyakán kétfelé hasítottak, és ennél fogva a nyakukba kötötték. Papp László szerint ugyanakkor nem volt ekkora különbség az egyes rétegek viselete között (Papp, 1930: 14–46).

A török viseleti kultúra hatására újabb szegedi iparágak is kibontakoztak, mint például a papucsos- vagy a gombkötőszakma. Ezek eleinte nyilván a betelepült török lakoságnak dolgoztak. E kultúra hatásának nyomaira bukkanhatunk a 18. századi szegedi iratokban, végrendeletekben például a következő szavak szerepelnek: bujaváson (hímzett török vászonkelme), csalma (tatársüveg), skófiom (hímzőfonal), töröking, törökkordovány, törökpapucs, törökszőnyeg, törökzsinór (Bálint, 1968:88–112).

A 18. századi tanácsülési jegyzőkönyvek és végrendeletek tanúsítják, hogy a kisgazdák és iparos-kereskedő elemek rétegétől felfelé majdnem mindenki rendelkezett ezüsttárgyakkal, elsősorban a tisztességes öltözet elengedhetetlen kiegészítőivel, kapsokkal és pártaövekkel. Az adók részeként rengeteg holmi vándorolt törökhöz és magyarhoz egyaránt. A cívis fényűzés az öltözködés területén is megnyilvánult. A kecskeméti tanácsülési jegyzőkönyvek peres iratai drága, szép öltözeteket említenek: Bakos Erzsébet a marhák árát „drága öltözetekre, magára és leányára költötte, amint ládabeli ruhákból meg is tetszik”. Szabó János egy árvát „mint atyjafiát drága szép öltözetekben járatta”. Érdekes módon a vagyongyűjtés és a fényűzés nem terjed ki a keleti szőnyegek divatjára, pedig sokat láthattak belőlük, mivel Kecskemét és Nagykovács városok vásárlásaiban állandó tételként szerepelnek az ajándékozásra szánt szőnyegek (Bobrovsky, 1980).

A fennmaradt töredékes 17. századi kecskeméti egyházzogondnoki számadások nem említik török tárgyak meglétét a református egyházban. Mivel a jellegzetes török luxustárgyak birtoklása veszélyt jelentett, sem a mezővárosi polgárok, sem az egyházak nem vásároltak ilyeneket. Ezzel szemben a debreceni hagyatékokban már a század első felében szőnyeg, kilim és kaftán is előfordul. Veszélyes tett volt, mert aki a törökhöz húzott (törökösséggel vádolták), azt halállal büntették. A Próféta színeibe öltözködők is számíthattak a megtorlásra, aki pedig turbánt próbált a fejére, erőszakkal törökké

tétetett. A hódoltságban élőket abban viszont nem akadályozhatták meg, hogy ötleteket, motívumokat, technikákat vegyenek át (Bobrovsky, 1980).

Kecskeméten és Kőrösön általában az volt a gyakorlat, hogy a finom textil- és bőr-árakat Budán, Pesten vagy Szegeden szerezték be, zsidó vagy török kereskedőktől. Egyik legkedveltebb ruhadarabjuk volt a török eredetű kürdi nevű ujjatlan mellény, amelyet aztán saját igényeiknek megfelelően átalakítottak. A komjáti kánonok tiltották a török módra nyírt haját, illetve a piros és más, világos színű csizmák viselését. Nőknek egyáltalán nem engedélyezték a csizmát. A parasztvárosi fényűzés azonban elsősorban a ruházatkodásban nyilvánult meg. A cívispolgár tekintélyéhez feltétlenül hozzátartozott a családtagok szép öltözete, amelynek fényét főleg az ezüst ruhadíszek emelték (Bobrovsky, 1980).

FÉRFIVISELET

A férfiruhák gránát, csimazija, májszer, karasija, rása, sztamét és aba elnevezésű szövegekből, posztókból és különféle prémekből készültek. A kisznicér és karazsia vörös, kék vagy zöld lehetett (illetve ezek árnyalatai), a fehér karazsiát már ritkábban vásárolták. A gránátposztóhoz szinte elmaradhatatlanul hozzátartozott a színjelző *szederjes* szó, ez valószínűleg a hamuszínű posztót jelentette. Az egyes darabok általában anyagban és színárnyalatban eltértek egymástól. A kisznicérposztót a 17. század vége felé már nem említik a források a kelmefajták között, a gránátposztó pedig a 18. század első felében tűnik el. A szegények abaposztója mellett egyre gyakoribb lesz a karazsia használata, elsősorban kék, fehér, esetleg zöld színekben. (Bobrovsky, 1980; Papp, 1930:19–20).

A 16. századi magyar férfiviselet főbb darabjai voltak a nadrág, a dolmány és a mente. A *nadrág* szűk, testhez szabott volt, kezdetben nem díszítették. Valószínűleg olyan kis rész látszott ki belőle a bőrcapca vagy a csizma szárától a hosszú dolmány széléig, hogy a díszítésnek semmiféle tere nem nyílt (Höllrigl, 1991:357–387). A szolgaféléknél és a kevésbé tehető gazdaembereknél kedvelt volt a salavári vagy salavárdi. Ezt a 17. század végéig abaposztóból készítették a szabókkal, később pedig kék, ritkábban fehér karazsiaposztóból is. A szabócéhek háromféle méretben (öreg, rőfös és singes vagy kis) varrták közösen a nadrágokat és a salavárdikat vásári eladásra, és a hasznon osztottak. Ezt a nadrágtípust salavárdi-bugyogónak is nevezték, mert bizonyára bővebb szabású volt, mint az általános szűk formájú nadrág. Valószínűleg kapcsás bocskort, sarut vagy bakancsfélét viselhetek hozzá, a szűk magyar nadrághoz pedig csizmát. A salavárdi viselete az ezerhétszázas években kezdett megszűnni. Elnevezése egy újabb nadrágfajtára vándorolt át, amelyet viszont éppen a módosabbak, a gazdák és iparosok viseltek, és egyes vidékeken rajhuzlinak is nevezték (Papp, 1930:23). A források szerint a 18. század végén még viselték a szegényebb rétegek (Bobrovsky, 1980).

A *kaftán* ráncolatlan, simán eső, hosszú kabát, mely csípőig testhezálló, onnan pedig bokáig bővül. Ujjai nincsenek vállba szabva, hanem ugyanabból a darabból szabottak, mint a kabát törzse. A hónaljban rendszerint összevarratlanul hagynak egy rést az ujjak alsóvarrásából, ezen ki lehet dugni a karokat, emiatt a kaftán ujjai oldalt üresen maradnak. Elöl középen végig nyitott, nyaktól lefelé a mellen zsinórból való hurkok-

kal és gombokkal kapcsolható össze. Mint az ábrázolásokból kiderül, a kaftánt nálunk elsősorban a férfiak használták felsőkabátnak, a dolmány felett (Palotay, 1940).

A *dolmányt* közvetlenül az ing fölött viselték, mellényfélét nemigen használtak. A dolmány derékig testhezálló, lefelé bővülő, szűk ujjú köntös, elől sűrű gombsorral. Legrégibb alakjában majdnem bokáig ért. Fő jellegzetességét a keleti kaftánéval azonos szabása adja meg. Kezdetleges alakjában az egész egy darab kelméből készült. A dolmány az idők folyamán egyre inkább megrövidült, a 17. században általában combig ért. Ujja hosszú volt, a kézfejet is betakarta, ezért a végét néha visszahajtották, télen kesztyű helyett is megfelelt. A 17. század közepe tájáról fennmaradtak csonkajjú dolmányok is (Höllrigl, 1991:357–387).

A dolmány fölött viselt felöltőt a 16. század közepétől általában *mentének* hívták. Kezdetben hosszabb volt a dolmánynál, hasított ujjú, nem testhez álló köpönyeg volt, széles, a háton lógó sarkos gallérral. Hogy a járást megkönnyítsék, a mente két szárnyát gyakran felhajtva az övbe gyűrték. Írott adataink ezenkívül említik a palástot, a ködmönt, a subát, a kámzsát, a köntöst és a hacukát is (Höllrigl, 1991:357–387). A jobb módúak a mente vékony nyári és a melegebb, bélelt fajtáját is használták. A nyári mentének (és természetesen a nyáron hordott dolmánynak is) vékonyabb kelméből, a török időkben bagazsiából volt a bélése. A téli mentét a szegényebbek báránnyal béleltették, és fekete báránnyprémet varrattak rá. A jobb módúak többféle vadprémet, elsősorban rókabőrt használtak e célra. Balla Gergely (1856) és Hornyik János (1861) is visszaemlékezik néhány idősebb ember abaköpönyegére, ami valószínűleg megegyezik az említett mentével. Ezeket nemcsak abából, hanem jobb minőségű posztóból is készítették, és nemcsak fehér színű, hanem kék, ritkábban fekete változata is ismert (Papp, 1930:26).

A dolmány fölött a 16. században általában szövött sálból való *övet* viseltek. Ezt elől csomóba kötötték, de a két vége a dolmány szélénél lejjebb ért. A 17. században feltűnt a zsinórkötegekből készült széles öv is, mely aztán az előzőt lassan kiszorította. A fehéreneműk közül az *ing* egyszerű szabású volt, az ujját általában egybeszabták a testrésszel. Zsákformájú volt, és aránylag rövid, többnyire nem ért köldökön alulra. Ujja bő, nyakrészét néha mélyen kivágták, máskor gallért illesztettek rá. A középkori rövid alsónadrág, a berhe szára a 16–17. században majdnem a bokáig meghosszabbodott, alját kirojtozták vagy kivarrták. A 16–17. századi *süveg* többnyire nemezből készült, alakja visszahajtott szélű, lapos tetejű kalapféle volt, elől gyakran tokba erősített, kisebb-nagyobb tollal vagy hátrahajló tollbokrétával. Ugyanezt a formát szőrméből is készítették. A 17. században ez a nemezsüveg megmagasodott, színe többféle lehetett, de leggyakrabban fekete. A 18. század végéig viselték. (Höllrigl, 1991: 357–387; Papp, 1930:27)

A 16–17. századi magyar férfiviselethez rövid szárú saru vagy törökös *csizma* (kitűnő bőrből készült, kemény szárú) tartozott. A hódoltság korában nemcsak kész csizmákat hoztak be Törökországból, hanem feldolgozatlan bőroket is. Így nálunk is készült csizma török módra, melyet bevándorolt törökök készítettek, vagy a hazai iparosok tanulták meg az előállítását. A csizma felső részét két darab bőrből szabták, talpa domború volt (Höllrigl, 1991:357–387). A 17. századi Kecskeméten általános volt a csizma

használata, ahogy ezt a csizmadiák 1656-ban megerősített szabadalomlevele is mutatja, amely kötelezte a céhet, hogy a város lakóit lássa el szattyánbőrből készített csizmákkal, amennyiben erre nem képesek, török munkájú csizmát kell a városba hozniuk. Anyaga lehetett a szattyánon kívül kordovány vagy karmazsin, színe pedig sárga vagy vörös, de legfőképp fekete (Papp, 1930:28).

Jellegzetes törökös lábbeli a *félcipő*, amely alatt a lábszárak belső oldalán fűzős, boka fölé érő, vékony, puha bőrcapát viseltek. A töröktől átvett félcipő és kapca nálunk rövid idő alatt a magyar igényeknek és életviszonyoknak megfelelően alakult át. Mindkét lábbeli általában színes bőrből készült. A török *papucs* hegyes orra fölfelé kunkorodott, keretelése keskeny volt, hogy a mecset előcsarnokában minél könnyebben letehessék, míg a magyar saru orra legömbölyödött, és keretelése csaknem bokáig ért. Idővel a bőrcapca és a félcipő eggyé olvadt, és belül fűzős, száraz cipő lett belőle (Höllrigl, 1991:357–387). Bobrovsky Ida a felsorolt lábbeliket a következőkkel egészíti ki: saru, gyulai papucs, sólya, szekernye, fülescipellő, szárazcsizma (Bobrovsky, 1980).

A magyar férfiöltözet keleti jellege a hódoltság egész korszakán keresztül megmaradt. 1601-ben Kecskeméten és Kőrösön fosztogatott egy tatár csapat, melyet a város férfilakossága üldözőbe vett, és nemcsak a rablott holmikat, hanem sajátjuk holmijuk egy részét is elvették tőlük. A visszaszerzett öltözetdarabok között találjuk a következőket: „egi vörös kishatár dolmán, zöld dolmáni, kék mente, zöld selem üv (öv), egi aranyos szél, pápista bálvány, vörös kopot dolmáni, 3 feir fölső ruha, egi fekete (ti. sötét) zöld uj carasia mente, egi fekete kék béllet mente, fekete kék uj carasia dolmáni, vörös béllet mente, vörös mente béllet rövid, meztelen ködmen, feir vegh cisnicerök, fölső ruhák, dolmánok, szöke végh cisnicerök”. Ezt követi még a felsorolásban sok kisznicér dolmány, nadrág, szűr, ing, fehér ruha, tatárok ruhadarabjai mindenütt a „tatár” jelzővel említve, mint például: „kék tatár dolmán, tatár feir palástok, tatár ingökh, tatár fölső ruha, egi feir dolmán tatár” és különböző színű, „feir, fekete, zöld, vörös” tatár menték. Ugyanekkor a mézároslegényeknek egy karaszia ruhát vagy szűrt (szűr-chuhat), vagy ködment, továbbá egy sarut, egy „cipellest” ad a város. A városi jegyzők (deákok) javadalmazásában, többek között, „egi carasia dolmán, egi hasarnia cisnicer, egi cisnicer nadrágh, saru cipellős” bukkan fel, később egy kisznicér bélelt mentét említenek, és ugyancsak sarut, cipellőst kap a vásárbíró is. Amikor a jegyző megkapja a ruháját, a török tolmácsnak, Mehemetnek is egy fekete zöld dolmányt, karasziaosztóból, kisznicér nadrágot és kisznicér harisnyát, valamint „fölső ruhát” ajándékoznak (Papp, 1930:16).

Az ezerhatszáz évesekben nagy mennyiségű vörös, kék, zöld, ritkábban fehér vagy fekete kisznicér, karaszia, „londis”, néha gránát (szederjes gránát) posztót, ilyen színű és anyagú dolmányt, mentét, nadrágot adnak ajándéknak a városban megforduló török, hajdú katonáknak, azok vezéreinek és a török tolmácsoknak. Egyéb ruhaféléket is kaptak: „fölsőruha”, ködmen, különböző lábbelik: deli csizma, száraz csizma, paraszt kapca, jancsár kapca, karmazsinkapca, abakapca (valószínűleg azonos a paraszt kapcával), papucs, cipellős, bocskor, harisnya stb. Ezeket a portékákat nagy mennyiségben küldte a város a földesurak háza népének is. Az említett termékeket a városi boltokban lehetett vásárolni. A ruhadarabok formájában, szabásában nem volt különbség. 1642-ben

a kecskeméti szappanoscéh privilégiumának artikulusai között szerepel, hogy a gazda tartozik a legénynek egy „kisznicér bélelt dolmánnyal, egy kisznicér bélelt mentével és egy kisznicér nadrággal”.

A hódoltsági közállapotoknak és az egyre szabadabb forgalomnak megfelelően 1663-ban a kecskeméti városi tanács, az egész lakossággal egyetértésben, felszabadította a kereskedelmet: e szerint minden adófizető kecskeméti lakos háborítás nélkül hozhatott a városba vagy vihetett ki onnan bármiféle árut, jószágot, tehát ruhaféléket is, mint például szűrt, ködment, dolmányt, nadrágot, söveget és sarut. A szomszédos községekkel kölcsönhatás tapasztalható a viseletben. Kész darabokat nemigen, inkább ruhaanyagokat Budáról, Szegedről, Szolnokról vagy török földről hoztak. Az országot követő helyi viseletben megtaláljuk a legjellemzőbb ruhadarabokat: a mentét, a dolmányt és a szűk nadrágot. A hódoltság századfordulóján gyakran ugyanabból a kelméből, kisznicérből vagy karazsiából készítették az öltözet minden darabját, de a szegényebbeknek erre nem volt lehetőségük (Papp, 1930:17).

A viseleti darabok annyira értékesnek számítottak, hogy tételként szerepeltek vételárakban, bérekben, sőt még a végrendeletekben is. A hagyatéki jegyzékek is bőséges adatot nyújtanak a korabeli viseletről. A 16. század második felében Budán és Pesten letelepedő török kereskedők elsősorban a mindennapi élethez közel álló, az azt közvetlenül kielégítő iparágakkal foglalkoztak, például ruházati cikkek előállításával és árusításával (Papp, 1930:19; Gerelyes, 1979:200–216). 1969-ben Budán hunyt el a jó módú Hadzsi Ahmed török mester, aki gyertyaöntéssel foglalkozott. Hagyatéki leltára a következő viseleti darabokat tartalmazta; három darab bogcsával (díszes nagykendő, amibe a ruhaneműket kötötték) rendelkezett. Makrama nevezetű kendője szintén három darab volt (apró, zsebben hordott kendő). Ezt ajándéktárgyak becsomagolására is használták, esetleg tárgyakat, edényeket vagy kenyeret takartak be vele. Pisgir nevű asztalkendő három darab volt az elhunyt tulajdonában, közülük kettőt jemeninek neveztek a hagyatéki leltárban. Ezek finom anyagból készült, tarka, virágos darabok lehettek. Deszmal nevű törülközőből két darabbal rendelkezett, de ezek nem voltak különösebben értékesek. Mindhárom eddig említett textilféle magyarországi használatáról megemlékeznek a források (Gerelyes, 1979:206).

A korabeli viselet története szempontjából is a hagyatéki összeírások elsőrendű támpontot adnak. Hadzsi Ahmed jegyzékében a következő ruhadarabok szerepelnek: dolama nevű kabátja (változó hosszú, derékgig testhez simuló kiskabát) összesen öt darab volt. Sokféle anyagból varrták, az elhunyt hagyatékában két darab, mohair nevű anyagból készült, vastag gyapjúdolamát találunk. Az egyiket télikabátnak nevezi az összeíró, a másíkról pedig csak azt jegyzi meg, hogy vörös színű. Egy harmadik dolama szuf néven fordul elő, ez kecske- vagy teveszőrből készült anyag volt. A gyertyaöntő legértékesebb kabátja kívül selyem, bélése pedig pamut vagy gyapjú. Egy köpönyeggel is rendelkezett, melyet barani néven írtak össze. Volt még két kiskabátja, ezek melénszerű ruhadarabok lehettek, nevük zibun. A kabátok alatt alsóruhát vagy inget hordott. A felsoroltakon kívül volt még a tulajdonában egy ing készítéséhez elegendő vászon, illetve egy ing szerepelt, melyet csak fürdőben viselt. Igen értékesnek írják finom selyemanyagból készült övét. Kizárólag otthoni viseletre harisnyákkal rendel-

kezett, ha kiment az utcára, ezek fölé csizmát húzott. Fejére az arakije-sapka (három darab, ebből egy arannyal átszőtt) fölé desztar nevű turbánkendőt tett az utcai viselet kiegészítéseként. Az arakije-sapka szorosan a fejhez simuló kis sapka volt, melyet a turbán alatt viseltek, vagy bent a lakásban, esetleg hálósapkaként. Hadzsi Ahmed ruhadarabjai közül legértékesebb vörös színű kabátja, amely arannyal átszőtt anyagból készült, ezüstgombokkal díszítve (Gerelyes, 1979:200–216).

Magyar és török hagyatékokban egyaránt nagyon gyakori tétel a feradzse, a dolma vagy dolman, a kebe, a kapanicse és a csaksir. A mezővárosi polgári hagyatékban ez utóbbi török nadrágtípus nem szerepel, helyette gyakori a salvar (salavári, salvárdi) a forrásokban. Az aba és csoha anyagvevekkel szintén mindkét fajta hagyatékban találkozhatunk. Mindezek a férfiviseletre vonatkoznak, a török női viselet darabjai magyar hagyatékban nem fordulnak elő, kivéve a mezővárosi hagyatékok sűrűn emlegetett kürdijét. Bizonyos török ruhadarabok soha nem szerepelnek magyar hagyatékban (hirka, dizlik), illetve a turbán alkotórészei (arakijje, kavuk, desztar) sem. A kaftán ugyan fellelhető a debreceni magyar hagyatékban, nyilvánvaló azonban, hogy ebben a formájában magyar viseletté soha sem vált (Gerelyes, 1987:83–93).

A viseleti darabokat kivéve, más török tárgyak használata nem vált általánossá. Az átfedés mellett inkább kettősségről lehet szó, vagyis a *kultúrjavak egymás mellett éléséről*. A török luxustárgyak használata azonban jellemző volt a 16–17. században. Ezek lehetnek drága szövetek, különféle kelmék, a főúri hagyatékban úgy emlegetik őket, mint „török buja ümögöket”, vagy „skófiummal varrott török keszkenőket” (Gerelyes, 1987:88–100).

A leírtak szemléltetésére érdemes felsorolni az elhunyt Mehmed Cselebi 1568. augusztusi hagyatéki leltárának viseleti darabjait: 1 db farkasbunda, 1 vörös színű skarlát esőkabát (jagmurluk), 1 vörös rövid kabát (nimten), 1 vörös skarlát rövid kabát (nimten), 1 kék brokátoldomány, 1 zöld brokátoldomány szőrmével, 1 kék gyapjúoldomány, 1 zöld kasmír rövid kabát szőrmével (nimten), 1 kék nadrág (salvar), 1 kék nadrág (csaksir), 1 fehér kaftán, 1 másik kaftán, 1 ezüstös öv, 1 vörös nadrág, 1 használt kék oldomány, 1 atlaszelyem sapka (kuvuk), 1 jamboli-i rövid köpeny (kebe), 1 fehér rövid köpeny (kebe), 1 vörös atlaszelyem oldomány, 1 használt sapka, 1 sisak, 1 szolgának való esőköpeny, 75 zira karazia posztó, 7 vörös isztamet, 20 magyar vászon, 2 pár csizma, 1 db új turbánkendő, 2 másik turbánkendő, 1 zöld turbánkendő, 1 használt oldomány, 1 fehér jamboli-i rövid köpeny, 1 turbánsapka, 1 használt rókabunda, 1 jamboli-i rövid köpeny (kebe), 1 fehér arakijje sapka, 1 használt selyemszélű sapka, 2 fehér arakijje sapka. Összehasonlításképp érdemes felidézni Nagy Gergely magyar parasztember hagyatékát: 1 db használt prémese csoha, 1 prém, 1 használt ing, 1 használt csizma, 1 kendő (makrama) (Gerelyes, 1987:83–93).

A leírt viselet körülbelül a 18. század végéig maradt meg teljes egészében anélkül, hogy külső hatások érték volna. Minden magyar városba eljutottak az idegenből jött újítások, amelyek aztán egyes rétegek öltözködését gyökeresen átalakították, mindenestre egyik viseletfajtában sem maradtak hatás nélkül. Idegen iparosok és kereskedők is egyre többen telepedtek le városainkban, mely természetesen a lakosság öltözködésében is átalakulást eredményezett (Papp, 1930:29–32).

NŐI VISELET

A magyar női ruha főbb darabjai a szoknya, a vállfűző, az ingváll, a kötény, a mente, a kürdi, a zubbony és a köpeny voltak. A nők ruházatkódására vonatkozó első kecskeméti viselettörténeti adat szerint, 1598-ban a város szakácsnőjének bérében a következő ruhadarabokat említik: „egj fére valo, 2 elő kötő, egjik gyoicz, egji ködmen, 2 ümöggh váll, saru, cipellős”. A török idők közepe táján gyakran jegyezték fel, hogy a földesuraknak, illetve ezek háza népének „patiolatoh”, „vörös végü”, „kék végü”, „sahoss vörös végü”, „fehér sahoss”, „szép aranyos varrott” kendőket, keszkenőket küldtek, kisebbeket és nagyobbakat, amelyeket a kecskemétiiek helyben készítettek, így valószínűleg maguk hordtak ilyeneket (Höllrigl, 1991:357–387; Papp, 1930:33).

A ruhaanyagok a következőféleké lehettek: félrázsa, gyoicz, atlasz, karton, karazsia, kamuka, kamellott, selyem és bársony. Leggyakrabban vörösből készítették a szoknyákat. 1766-ban egy kecskeméti vásáron egy szabó tulajdonából elveszett „egy kék kalamasia szoknya, fényes, egészen meg van bélelve, és egy kék egész rása szoknya” (Papp, 1930:36).

A *mente* anyaga többféle lehetett: kamuka, tafota, tabit, csömörlet és mohér (Höllrigl, 1991:357–387; Bobrovsky, 1980). A mente a 18. század elejétől egyre inkább jellemző volt a nők viseletében is. Ezek azonban változatosabb színűek és néha finomabb anyagúak voltak a férfiakénál, és a fémes (arany vagy ezüst) zsinórozás is gyakoribb volt rajtuk (Papp, 1930:37).

A *kürdi* neve az oszmán-törökből került nyelvünkbe; eredetileg ujjatlan, béleletlen női mellényt jelentett. Az átvétel után nálunk bélelték, és prémmel, ezüstkapsokkal díszítették. Viselése valószínűleg csak a hódoltság idejére volt jellemző (Höllrigl, 1991:357–387; Bobrovsky, 1980). Az ezerhétszázas évek körül a női ruhafélék között többször említették a kürdit. Egy 1680-ból való kecskeméti végrendeletben egymás után sorolják fel a mentét és a kürdit, tehát e kettő nem lehet azonos. Egy szegényebb asszony végrendeletében így szerepel az említett ruhadarab: „Kürdi, zobony mind kapcsaival”, egy 1711-es tanúvallomás pedig a következőket említi, mint egy öltözethez tartozókat: „Szederjes kürdi, szoknya, bársony vállal, ingváll, selyem előkötő, kendő”. Ez a legkésőbbi adat, amelyben a kürdi neve még előfordul. Papp László felveti, hogy a kürdi esetleg azonos lehetett a férfiak dolmányával, mégis különbözhetett annyira, hogy saját nevet kapott (Papp, 1930:38).

A jobb módú asszonyok öltözetében gyakori volt a *köpönyeg*, amely bizonyára díszesebb lehetett a férfiakénál. Még a múlt század első felében is hordták, az 1826. évi kecskeméti szabóremek „palást” néven kívánja meg elkészítését (Papp, 1930:39). A hideg ellen a nők a férfiakéhoz hasonló, hasított ujjú köpönyeget vagy kis mentét használtak.

A *lábbelik* közül a csizmát, a cipellőst és a sarut hordták. A 17. század elejétől kezdve a csizma volt a legáltalánosabb az asszonyok és lányok viseletében egyaránt (Papp, 1930:42).

A 16–17. században az egyszínű ruhákat kedvelték. A szoknya általában egy „fakórásza” nevű szövetből készült, ehhez fél sing bársony kellett, ezenkívül aranyperem,

a szoknya aljára posztó, alája pedig bagazsia. A kendőket a budai törököktől szerezték be (Höllrigl, 1991:357–387; Bobrovsky, 1980).

Balla Gergely a 19. században a következőképpen idézte fel a hódoltságkori asszonyok viseletét: „Az asszonyok majd mindnyájan füles gerezna mentéket kivált hideg időben viseltek, patyolatot fejeken fehért hordoztanak, azokat két felől a füleik körül gombos gyönggyel fűzött ezüst tűkben ékességnek okáért tartottak. Ingvállaikon aranyos formákban két külön felől vallott himeket egyelítvén az időnek akkori alkalmaztatásához képest becsesnek ítélték: akiknek pedig jobb módjok volt benne, ezüstből készített párta öveket is derekaikon mutogattak. A leányok nyokokon gyöngyöt nem viseltek, hanem mesterségesen egyben fűzött csipkével megékesített fodrokat kötöttek. Mind asszonyok, mind leányok csizmában jártanak” (Balla, 1856:16–17).

A fentiekben leírt viselettípusokhoz a 18. század második felében kezdtek újabb, idegen formák hozzákapcsolódni. A női öltözködésben valamivel korábban jelentettek az újítások, mint a férfiaknál, de hasonló, vegyes átmeneti stíluskorszakot hoztak létre (Papp, 1930:42).

A gyermekek ruházata alig különbözött a felnőttekétől. Négy-öt éves korig a fiúk és lányok egyforma hosszú köntöskében jártak. Később ruhájuk teljes egészében meggyezett a felnőttekével (Höllrigl, 1991:357–387).

Különbéle szabályok írták elő, mely ruhaanyagok, milyen díszek, ékszerek viselése a nemesemberek kiváltsága, ezeket a városi polgárok és parasztemberek nem viselheték. A ruha különböztette meg a társadalom különböző rétegeit, tette fölismerhetővé bizonyos tisztségek betöltőit, például a városi tanács tagjait. Az évszázadok folyamán a parasztság sok elemet átvett a nemesi és polgári öltözetből. „Ruha teszi az embert” – ez a szólás az elmúlt századokban nagyon határozott jelentéssel bírt. A ruha megkülönböztette a társadalmi rétegek mellett a különböző nemzetiségeket is (Flórián, 1980:3). A ruházat, öltözködés vagy viselet alakulását és változását a történelmi tényezők jelentősen befolyásolták. Minden társadalomnak és történelmi kornak megvolt a divatja, ez pedig hatással volt a népviseletre is. A magyar paraszti viseletek múltját, történetét főleg a 19. század elejétől kezdve ismerjük, az azt megelőző korokról azonban keveset tudunk (Edelényi, 2009:122–123). Annyit mindenesetre igen, hogy a magyarság öltözetét a Kárpát-medencében való letelepedés óta keleti és nyugati hatások érték, melyek közül az egyik legjelentősebb befolyásoló közeg a hódoltság kori török lakosság megjelenése és a helyi társadalomra gyakorolt vizuális effektusa volt.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balanyi Béla (1968): Kecskemét gazdasági jelentősége a XVIII. század végéig. In: *Kecskemét. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről*. Szerk. Heltai Nándor, Kecskemét Város Tanács, Kecskemét.
- Bálint Sándor (1968): *A szegedi nép*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Balla Gergely (1856): *Nagykőrösi krónika*. Szabó Károly, Szilágyi Sándor, Kecskemét.
- B. Bobrovsky Ida (1980): *A XVII. századi mezővárosok iparművészete (Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Domanovszky György (1981): *A magyar nép díszítőművészete I–II. A hódoltság kora*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Vehrer Adél: A török viseleti darabok hatása hazánkban a hódoltság korában

- Edelényi Adél (2009): *Népi kultúra. Néprajzi alapismeretek*. MMI, Budapest.
- Fekete Lajos – Káldy-Nagy Gyula (1962): *Budai török számadáskönyvek (1550–1580)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fél Edit – Hofer Tamás – K. Csilléry Klára (1969): *A magyar népművészet*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Flórián Mária (1980): *Magyar népviseletek*. Móra Ferenc Kiadó, Budapest.
- Gerelyes Ibolya (1979): Török hagyatéki összeírások, mint kultúrtörténeti források. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXI*. Budapest Történeti Múzeum, Budapest.
- Hofer Tamás – Fél Edit (1975): *Magyar népművészet*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Hornyik János (szerk.) (1861): *Kecskemét város története, oklevéltárral II*. Kecskemét.
- Höllrigl József (1991): Magyar és törökös viseletformák a XVI–XVII. században. In: *Magyar művelődéstörténet 3*. Babits Magyar–Amerikai Kiadó, Szekszárd (reprint).
- Novák László (1986): *A három város*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Novák László (1982): *Mezővárosi népművészet. Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd*. Arany János Múzeum, Nagykőrös.
- Palotay Gertrud (1940): *Oszmán-török elemek a himzésben*. Magyar Történeti Múzeum, Budapest
- Papp László (1930): A kecskeméti viselet múltja. *Néprajzi Értesítő*, 22. évf., 1. sz., 14–46. old.
- Takáts Sándor (1928): *A török hódoltság korából*. Genius, Budapest.